

Land grabbing: ontwikkelingskansen of landjepik?

Verkenning van een nieuw studieveld

De wereld kent een nieuw fenomeen: rijke landen met weinig landbouwgebied eigenen zich grote hoeveelheden goedkope landbouwgrond toe in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Sinds een paar jaar wordt ook door wetenschappers druk gediscussieerd over de voor- en nadelen van deze land grab.

Als reactie op de voedsel-, klimaat- en energiecrisis in 2008/2009 is in de afgelopen periode een run op landbouwland op gang gekomen, vooral in de landen van Sub-Sahara Afrika. Sommigen spreken over landjepik of *land grabbing*, anderen hebben het bij voorkeur over de *global land rush* of grootschalige landacquisitie, maar in feite gaat het om een en hetzelfde verschijnsel: landen met relatief veel kapitaal en een beperkt landbouwareaal, zoals de golfstaten (onder andere Qatar), Saudi-Arabië, Zuid-Korea, Japan en China proberen toegang te krijgen tot lege gebieden in Sub-Sahara Afrika voor de verbouw van voedsel en biobrandstoffen. Ook andere opkomende landen, zoals Brazilië, India en Zuid-Afrika, alsook een aanzienlijke groep Europese en Amerikaanse ondernemers, zijn volop aan het investeren in goedkope landbouwgrond in landen als Madagaskar, Ethiopië, Mozambique, Senegal, Tanzania, Zambia en Ghana, en in een aantal landen die tot voor kort door oorlog geteisterd werden, zoals Liberia, Soedan en de Democratische Republiek Congo. Grootschalige landacquisitie vindt, behalve in Sub-Sahara Afrika, ook plaats in Azië (inclusief Rusland en Oekraïne) en Latijns-Amerika.

DE VOORDELEN VAN DE GLOBAL LAND RUSH GAAN DOORGAANS AAN DE LOKALE BEVOLKING VOORBIJ, EN KLEINE BOEREN WORDEN MASSAAL VAN HUN LAND VERDREVEN.

Deze nieuwe vorm van offshore-landbouw is controversieel. Aangevoerd door de media is er vanaf het eerste begin volop discussie geweest, waarbij sommigen, zoals de Wereldbank, vooral de nadruk leggen op het positieve feit dat na twintig jaar eindelijk wordt geïnvesteerd in landbouwontwikkeling. Grootschalige investeringen en de ingebruikname van leeg land dragen in deze opvatting bij aan landbouwontwikkeling, het vergroten van de voedselzekerheid, het oplossen van de klimaatcrisis (door de introductie van klimaatvriendelijke landbouw en de productie van biobrandstoffen), het genereren van nieuwe werkgelegenheid, het bevorderen van nieuwe landbouwtechnieken en het scheppen van mogelijkheden voor belastingheffing. Anderen, onder wie organisaties als Via Campesina, maar ook Olivier De Schutter, de UN Special Rapporteur on the Right to Food, benadrukken daarentegen vanuit het mensenrechtenperspectief vooral de meer zorgwekkende kanten: door *land grabbing* moet de lokale bevolking wijken. In Afrika, maar ook in grote delen van Azië en Latijns-Amerika, beschikt de lokale bevolking doorgaans niet over eigendomsbewijzen (veel land behoort toe aan de staat), zodat zij zich moeilijk kan verdedigen tegen investeerders met wie door de centrale overheid een deal is gesloten. Gedwongen vertrek en/of *enclosure* zijn het gevolg. Volgens een rapport uit 2011 van het Oakland Institute is er sprake van een nieuwe vorm van kolonialisme, waarbij de gewone bevolking het slachtoffer is. De voordelen gaan doorgaans aan de lokale bevolking voorbij, en kleine boeren worden massaal van hun land verdreven om ruimte te maken voor de teelt van exportgewassen, zoals biobrandstoffen of bloemen.

Op dit moment wordt wereldwijd onderzoek gedaan naar de gevolgen van *land grab*. Niet alleen organisaties zoals GRAIN en de International Land Coalition proberen informatie te verzamelen, maar ook academische onderzoekers zijn volop bezig met empirisch onderzoek. In dit artikel beoog ik een overzicht te geven van de huidige stand van zaken, voornamelijk gebaseerd op vier boekpublicaties en twee *special issues* van tijdschriften. Wat heeft onderzoek tot nu toe opgeleverd? Wat zijn de mythes en wat de feiten?

Een van de vroegste studies waarnaar veelvuldig wordt verwezen in het internationale debat is het in 2009 gepubliceerde boek *Land Grab or Development Opportunity?* Het is een van de eerste pogingen om de feiten over de Afrikaanse landdeals in kaart te brengen en een beeld te krijgen de omvang van de internationale *land grab* (een onderwerp waarover tot dan vooral door journalisten werd geschreven). De analyse wordt toegespitst op landdeals van meer dan duizend hectare in vijf Afrikaanse landen (Ethiopië, Ghana, Madagaskar, Mali en Soedan). Sinds 2004 blijkt het te gaan om in totaal ongeveer 2,4 miljoen hectare; er wordt bovendien geconstateerd dat het gaat om een snelgroeiend verschijnsel. Rondom de bestaande contracten blijken veel problemen te bestaan: lokale gemeenschappen zijn nauwelijks op de hoogte van gemaakte afspraken en er zijn veel misstanden, die volgens de auteurs het beste bestreden kunnen worden via *codes of conduct* en de verbetering van *land governance*.

Deze publicatie ligt erg in lijn met een andere uitgave uit 2009, *Land Grab? The Race for the World's Farmland*. Dit boek is vooral geschreven om in de VS aandacht te vestigen op de kwalijke gevolgen van grootschalige landacquisitie. Het boek bestaat uit korte essays, geschreven door verschillende auteurs. Ook hier wordt geprobeerd te komen tot een *reality check* en een kritische analyse te geven van de uitwerking van grootschalige landbouwinvesteringen, in dit geval niet alleen in Afrika, maar ook in Azië, Centraal- en Oost-Europa en landen uit de voormalige Sovjet-Unie. Ook wordt duidelijk gemaakt dat *land*

grabbing niet moet worden voorgesteld in termen van Noord-Zuid-verhoudingen: er is in toenemende mate ook sprake van nieuwe Zuid-Zuid-connecties (Egyptische investeringen in Sub-Sahara Afrika; Zuidoost-Aziatische investeerders die naar buurlanden gaan; China dat in Brazilië investeert, dat vervolgens investeert in Mozambique, et cetera). Hoewel ook in dit boek grootschalige landbouwinvesteringen worden voorgesteld als complex en controversieel, wordt benadrukt dat toenemende investeringen in land (en landbouw) onvermijdelijk kunnen zijn (onder meer met het oog op de voedselzekerheid), maar dat de uitkomsten vooral afhankelijk zijn van gedragscodes voor het bedrijfsleven en regulering door de overheid. Tevens wordt een pleidooi gehouden voor *contract farming* (in plaats van grootschalige investeringen en enclave-ontwikkeling; grootschalige landacquisities blijken te leiden tot de ontwikkeling van enclaves, waarvan de vrouwen en kleine boeren nauwelijks kunnen profiteren).

Ook in het in 2010 door de Wereldbank gepubliceerde rapport *Rising Global Interest in Farmland* wordt benadrukt dat het bedrijfsleven zich moet houden aan gedragscodes en dat overheden moeten zorgen voor vroegtijdige consultatie van de lokale bevolking. In deze publicatie, waarin de visie van de Wereldbank uit de doeken wordt gedaan, wordt onderkend dat grootschalige landacquisities vaak met misstanden gepaard zijn gegaan. Als overheden zich zouden toeleggen op het verbeteren van *land governance*, en de staat, het bedrijfsleven en de civil society zich zouden houden aan zeven principes van verantwoord investeren, zouden de risico's worden geminimaliseerd en de voordelen geoptimaliseerd. Er wordt verder een classificatie gemaakt van landen op basis van potentieel beschikbaar land, en er worden richtlijnen geformuleerd die ervoor zouden zorgen dat misstanden kunnen worden voorkomen. In algemene termen wordt ervoor gepleit meer aandacht te besteden aan (kleinschalige) landbouw.

De overige hier besproken publicaties zijn veel pessimistischer. In 2011 verscheen *Global Land Grabs*, een themanummer van het tijdschrift *Development*, waarin door verschillende auteurs op basis van veldonderzoek wordt geconstateerd dat grootschalige landacquisities in Afrika, Azië en Latijns-Amerika vaak tot problemen leiden; de bevolking moet vaak wijken, of wordt in het gunstigste geval opgesloten in beperkte gebieden. Daarnaast wordt benadrukt dat het bij *land grab* niet alleen gaat om voedsel en/of biobrandstoffen, maar dat er vele andere motieven kunnen zijn. In het themanummer treft men voorbeelden als de *special economic zones* in India, urbane ontwikkeling in Nigeria en luxe toerisme in Costa Rica. Gegeven het tempo van de *land grab* wordt er weinig heil verwacht van gedragscodes; volgens samensteller Wendy Harcourt is er een nieuwe golf grootschalige landacquisities op komst en heeft de lokale bevolking te weinig macht om zich effectief te kunnen verweren tegen actoren van buiten.

Ook de in 2011 gepubliceerde bundel *Biofuels. Land Grabbing and Food Security in Africa* laat van de snelle expansie van de verbouwing van biobrandstoffen in Afrika vooral de negatieve gevolgen zien: kleine boeren komen steeds meer onder druk te staan, en de productie van biobrandstoffen blijkt ten koste te gaan van voedsellandbouw. De auteurs plaatsen grote vraagtekens bij de kans op win-winsituaties, en er blijkt een grote discrepantie te bestaan tussen regelgeving (nationale wetgeving, maar ook gedragscodes) en de werkelijkheid.

Ten slotte wordt ook in *The Politics of Biofuels, Land and Agrarian Change* (een themanummer uit 2010 van de *Journal of Peasant Studies*) veel nadruk gelegd op de donkere kant van de *global land rush*. In verschillende artikelen wordt duidelijk gemaakt hoe er in toenemende mate spanning bestaat tussen de productie van biobrandstoffen en voedselzekerheid; kleinschalige landbouw en voedselzekerheid blijken in het algemeen onder druk te staan.

Wat is nu de huidige stand van zaken, en welke kanttekeningen kunnen worden geplaatst bij de analyses tot nu toe?

Op basis van de hier besproken publicaties moet worden geconstateerd dat de totale omvang van de *land grab* zich moeilijk laat meten. Een algemene database ontbreekt en per land gelden andere criteria voor wat betreft klein- of grootschaligheid. Het ontbreken van betrouwbare statistieken en het feit dat *land transfers* onzichtbaar zijn, maakt dat niemand weet om hoeveel land het precies gaat. Doordat kadasters in veel landen ontbreken worden landtransacties niet geregistreerd. En waar dat wel het geval is geeft de registratie van landverkoop vaak onvoldoende inzicht in de complexe werkelijkheid.

Volgens Cotula *et al.* ging het, zoals gezegd, in 2004 in de door hen onderzochte landen in totaal om een areaal van ruim 2,4 miljoen hectare; met alle transacties bij elkaar was een bedrag van bijna 920 miljoen dollar gemoeid. Dat is dan nog exclusief de kleinere landdeals en/of nog niet geformaliseerde contracten. Volgens Deininger en Byerlee ging het in 2009 wereldwijd maar liefst om een oppervlakte van 56 miljoen hectare, waarvan tweederde in Sub-Sahara Afrika. In Kugelman en Levenstein wordt een oppervlakte van 15 tot 20 miljoen hectare genoemd, een gebied zo groot als Frankrijk. Andere bronnen, zoals *The Global Land Project* (zie Friis en Reenberg 2010), gaan ervan uit dat het alleen al in Mozambique, de Democratische Republiek Congo en Congo-Brazzaville gaat om een gebied van minimaal 10 miljoen hectare land; voor de 27 Afrikaanse landen die werden onderzocht registreerden zij in totaal 177 deals met een oppervlakte van tussen de 51 en 63 miljoen hectare. In een recente studie door Oxfam/Novib (zie www.oxfamnovib.nl) wordt echter gesproken van een totaal areaal van maar liefst 227 miljoen hectare in alle ontwikkelingslanden samen. Het grootste deel van dit land wordt gebruikt voor de productie van voedsel (37%) of biobrandstoffen (35%). Inmiddels zijn er ook schattingen die uitgaan van een totaal areaal van ongeveer 200 miljoen hectare.

LOKALE GEMEENSCHAPPEN ZIJN NAUWELIJKS OP DE HOOGTE VAN GEMAAKTE AFSPRAKEN EN ER ZIJN VEEL MISSTANDEN.

Ook al valt het precieze areaal moeilijk in kaart te brengen, het is duidelijk dat het in Afrika, Azië en Latijns-Amerika gaat om grote oppervlakten. Miljoenen hectaren land worden op dit moment gebruikt voor de verbouw van biobrandstoffen, suiker en soja in Brazilië, Argentinië, Paraguay en Bolivia, en voor oliepalm in Indonesië; in veel gevallen gaat het daarbij om monoculturen, met de bijbehorende negatieve milieueffecten. In algemene termen blijkt dat vooral de meer vruchtbare gronden met irrigatiemogelijkheden (of in ieder geval voldoende regenval) en met een relatief gunstige markttoegankelijkheid bijzonder in trek zijn. Veel van het nieuw bezette land werd voorheen als *open commons* door de lokale bevolking gebruikt, deels voor voedsellandbouw, maar ook voor het weiden van vee, het verzamelen van brandhout of de jacht. Alle retoriek ten spijt gaat het in de praktijk dus meestal niet om lege gebieden, met alle negatieve gevolgen van dien voor lokale voedselproductie, voedselzekerheid, watergebruik en bestaansmogelijkheden. De grootschalige landacquisities leiden in veel gevallen tot ontbossing en/of gaan ten koste van ecologisch kwetsbare gebieden. Zo ging in Indonesië de expansie van de oliepalmcultuur eerst ten koste van het bos, nu echter vindt de uitbreiding plaats op veengronden, met eveneens negatieve ecologische gevolgen. Volgens Deininger en Beyerlee zijn sommige investeerders vooral op zoek naar land in gebieden met een zwakke overheid, bijvoorbeeld in regio's die tot voor kort onder oorlog gebukt gingen.

Voorlopig onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat veel van wat op dit moment gebeurt in Afrika, Azië en Latijns-Amerika legaal is. De overheden van de ontvangende landen spelen vaak een belangrijke rol in het ondersteunen en faciliteren van landtransacties, aangezien veel van de grond waar het om gaat staats eigendom is en nationale overheden de investeringen zien als een belangrijke impuls voor verdere economische ontwikkeling (zie ook bijvoorbeeld het FIAN-rapport uit 2010). Een land als Pakistan organiseert *farmland road shows* om investeerders uit de golfstaten aan te trekken. Er worden overeenkomsten aangegaan waarbij de investeerders in ruil voor land een rol vervullen bij de financiering en bouw van infrastructurele voorzieningen, het genereren van werkgelegenheid, de overdracht van technologie, het versterken van de exportpositie, en/of het verbeteren van voedselzekerheid. De Ethiopische overheid, bijvoorbeeld, heeft hoge verwachtingen van de mogelijke rol van buitenlandse investeerders bij de modernisering van het land en voert daarom op dit moment een actief beleid om te zorgen voor een aantrekkelijk investeringsklimaat. Wereldwijd worden er thans tussen landen bilaterale overeenkomsten getekend waarin investeringen in land (gunstige erfpachtcontracten voor perioden van 50 tot 99 jaar) uitgeruild worden met bijdragen aan infrastructurele ontwikkeling, overdracht van technologie, enzovoort. De prijzen die de investeerders moeten betalen voor het land zijn vaak laag (in Afrika tussen de een en de vijf dollar per hectare). Afrikaanse overheden verwachten daarom niet zozeer een voordeel te behalen uit de landtransacties zelf, maar meer uit de mogelijkheden tot modernisering en landbouwontwikkeling, verruiming van de werkgelegenheid, enzovoort. Ook lokale overheden (geïnteresseerd in co-financiering omdat het eigen budget niet voldoende is voor het realiseren van plannen) en de lokale bevolking omarmen vaak de investeerders: velen zijn aanvankelijk optimistisch gestemd men hoopt en verwacht uiteindelijk van de ontwikkelingen te kunnen profiteren.

In de praktijk vallen de effecten echter vaak tegen. De transacties zijn vaak weinig transparant doordat de contracten vertrouwelijk zijn, zodat er door niemand (ook niet het parlement) toezicht kan worden gehouden op de naleving van gemaakte afspraken. Daarbij leiden de transacties op nationaal en lokaal niveau gemakkelijk tot corruptie en worden lokale bevolkingsgroepen in veel gevallen gepasseerd, ook bij de onderhandelingen, die door nationale overheden en investeerders vaak achter gesloten deuren worden gevoerd.

Voor zover er onderzoek is gedaan naar de impact van de *global land rush* zijn de conclusies in toenemende mate kritisch. Inmiddels wordt onderkend dat vaak sprake is van misstanden. In de landen waar op grote schaal wordt geïnvesteerd in land (zoals Ethiopië, de Democratische Republiek Congo, maar ook Cambodja) blijken de lokale bevolkingsgroepen nauwelijks te worden geïnformeerd en zijn de voordelen in termen van bijvoorbeeld werkgelegenheid vaak beperkt. Vooral bij de sojateelt is de arbeidsbehoefte extreem laag (een arbeider per duizend hectare). In het geval van Chinese investeringen (bijvoorbeeld in infrastructuur) worden de (tijdelijke) arbeidskrachten soms bijgeleverd. Voor zover er wel werkgelegenheid in de agrarische sector wordt geschapen gaat dit veelal via deelpacht of *outgrower schemes* (een soort uitbesteding aan kleine boeren), maar de betalings- en arbeidscondities zijn niet noodzakelijkerwijs gunstig. Tevens zijn het vaak de beter gesitueerden met een hoger opleidingsniveau die als eersten van de nieuwe werkgelegenheid profiteren, en niet de lokale bevolking. Ook uit het rapport van de Wereldbank blijkt dat veel investeringsprojecten (vooralsnog) niet hebben bijgedragen aan ontwikkeling maar juist geleid hebben tot kapitaalverlies.

TOENEMENDE INVESTERINGEN IN LAND (EN LANDBOUW) KUNNEN ONVERMIJDELIJK ZIJN, ONDER MEER MET HET OOG OP DE VOEDSELZEKERHEID.

In die gevallen waar lokale bewoners die hun land kwijtraakten in aanmerking komen voor compensatiemaatregelen, is het verstrekte bedrag vaak niet genoeg om op dezelfde plek nieuw land te verwerven, ook niet omdat er door de groeiende vraag en speculatie sprake is van snelle prijsstijgingen. De oplopende prijzen zijn in het voordeel van degenen die hun grond willen verkopen, maar drijven

mensen die op zoek gaan naar nieuw land in de richting van marginale gebieden die voor hen nog wel betaalbaar zijn. In deze gebieden zijn *displaced people* vaak extra kwetsbaar voor nieuwe (en oude) klimaatrisicos, zoals overstromingen of droogtes. In landen waar het meeste land inmiddels is geprivatiseerd (zoals bijvoorbeeld Costa Rica) kunnen de snelstijgende grondprijzen ook een complicatie zijn voor beleid gericht op sociale woningbouw en/of natuurbehoud; de grondprijzen zijn er zo hoog dat het moeilijk is voor deze doelen nog grond te verwerven.

Als reactie op het uitblijven van duidelijke voordelen en de toenemende grondconflicten hebben sommige landen, zoals Mozambique, de mogelijkheden om grond te verwerven tijdelijk stopgezet; in veel andere landen blijkt het verzet te groeien. Gelijktijdig wordt door overheden, multilaterale donor-organisaties en NGOs volop gewerkt aan de verbetering van het landbeheer (*land governance*). Daarbij is er enerzijds aandacht voor mogelijkheden om de landrechten van lokale bevolkingsgroepen beter te beschermen (inclusief het opstellen van compensatiemaatregelen) en wordt anderzijds veel nadruk gelegd op de noodzaak van een betere controle van investeerders door het ontwikkelen van gedragscodes en/of het stimuleren van verantwoord ondernemen.

Op dit moment zijn er dus allerlei initiatieven om de negatieve effecten van *land grabbing* zoveel mogelijk in te perken. Het is echter de vraag of deze tot bevredigende resultaten zullen leiden. Een rapport uit 2009 van de Special Rapporteur on the Right to Food van de Verenigde Naties stelt een serie basisprincipes en maatregelen voor waaraan host states en investeerders zich zouden moeten houden om ervoor te zorgen dat lokale gemeenschappen goed geïnformeerd kunnen participeren en op een redelijke manier delen in de winst, en dat de gebruikte landbouwmethoden milieuvriendelijk zijn. De Wereldvoedselorganisatie (FAO) is bezig met het implementeren van vrijwillige richtlijnen voor het verantwoord beheren van eigendoms- en gebruiksrechten van land en van visgronden en bosland. Deze richtlijnen zijn in 2012 van kracht gegaan. Gelijktijdig is door de Wereldbank vooral ingezet op de ontwikkeling van een gedragscode voor het bedrijfsleven, die bij voorkeur gekoppeld zou moeten worden aan verbetering van *land governance*. In aanvulling hierop zijn in het geval van de oliepalmeconomie en de sojateelt investeerders actief op zoek naar mogelijkheden om hun investeringen meer verantwoord te maken (met onder andere ronde tafels voor duurzame oliepalmeconomie en sojaproductie). Hoewel deze initiatieven er zeker toe kunnen bijdragen dat de ernstigste misstanden binnen de perken worden gehouden, valt het te betwijfelen of hiermee een voldoende basis is gelegd voor duurzame ontwikkeling en wereldwijde voedselzekerheid.

Te gemakkelijk wordt verwacht dat gedragscodes of vrijwillige richtlijnen voor ondernemerschap nadelige effecten zullen voorkomen en zullen bijdragen tot win-win- (of zelfs win-win-win) situaties. Alle goede intenties van gedragscodes ten spijt, vinden de onderhandelingen met investeerders vaak plaats in de vertrouwelijke sfeer. De uitkomst en de contractvoorwaarden variëren van plaats tot plaats, wat een tamelijk gefragmenteerde situatie tot gevolg heeft. De controlemiddelen die de lokale overheden ter beschikking staan zijn vaak erg beperkt en in veel landen hoeven zij aan de lokale bevolking geen verantwoording af te leggen. Voor zover bedrijven bereid zijn hun investeringen een meer verantwoord karakter te geven, leidt dit vaak tot een terugkeer naar in zekere zin ouderwetse projecten, zoals hulp in de sfeer van onderwijs en gezondheidszorg. Er worden gaten gevuld die onvoldoende of geen deel uitmaken van vigerend *mainstream* beleid. Sociale investeringen (gedaan onder het mom van verantwoord ondernemen) passen lang niet altijd binnen lokale plannen; de duurzaamheid ervan is beperkt, om dezelfde reden als waarom de ouderwetse ontwikkelingsprojecten niet duurzaam waren. Wellicht dat een deel van de grotere en westerse ondernemers bereid is gedragscodes na te leven, maar vooralsnog is niet bekend hoeveel dat er zullen zijn, en hoe duurzaam die naleving in de praktijk zal zijn.

Land is een van de meest essentiële kapitaalgoederen waarover mensen en overheden kunnen beschikken. Toegang hebben tot land is een belangrijke voorwaarde voor economische groei, duurzaam gebruik van hulpbronnen (inclusief water), sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid. De manier waarop toegang tot en gebruik van land is geregeld is daarom cruciaal: slecht beheer en gebruik van land gaat samen met economische stagnatie, degradatie van ecosystemen, armoede, ongelijkheid en exclusie.

Het huidige debat over *land grabbing* spitst zich vooral toe op enerzijds het beschermen van lokale landrechten en anderzijds het controleren van investeringen; daarbij wordt vooral gereageerd op de snelle expansie van grootschalige investeringen in voedsel en biobrandstoffen. Dit is echter slechts het topje van de ijsberg. Feitelijk gaat het om een veel wezenlijker probleem: door de globalisering is de wereld steeds verder gekrompen gebieden en bevolkingen zijn steeds meer met elkaar verbonden geraakt, maar op lokale schaal gaat dit steeds vaker gepaard met fragmentatie en *enclosure*. Door grootschalige investeringen in land worden lokale bevolkingsgroepen in toenemende mate vervreemd van hun natuurlijke hulpbronnen en lokale overheden zijn ofwel niet sterk genoeg zich hiertegen te verzetten of spelen een dubieuze rol. De huidige processen zijn het gevolg van een combinatie van globalisering en neoliberal beleid. Met de huidige maatregelen (het ontwikkelen van gedragscodes en programma's gericht op landregistratie) zal het tij niet worden gekeerd. Uiteindelijk gaat om de vraag hoe we gezien de toenemende schaarste op een betere manier kunnen omgaan met land en water. De grote nadruk op economische groei en de gedachte dat ontwikkelingslanden moeten zorgen voor een *enabling environment* om meer buitenlandse investeringen aan te trekken, staan haaks op het streven naar duurzame ontwikkeling. Na twee decennia van neoliberalisme en snelle globalisering moeten we constateren dat marktkrachten de ontwikkelingen niet automatisch in duurzame banen leiden. Er is

behoefte aan een meer kritische reflectie en beleid dat daarop gebaseerd is. Het opstellen van vrijwillige richtlijnen en gedragscodes helpt wellicht om de meest excessieve vormen van landacquisitie in te dammen, maar het biedt geen wezenlijke oplossing voor het onderliggende probleem, namelijk de *commoditization of nature* en het feit dat we met onze snelle economische groei steeds meer tegen onze grenzen aanlopen.

Voor de mobiele site klik hier.

Annelies Zoomers is hoogleraar International Development Studies aan de Universiteit Utrecht en voorzitter van de Land Academy for Equitable and Sustainable Development (www.landgovernance.org). Deze boekbespreking is een bewerkte versie van Grootschalige landvererving in Afrika, gepubliceerd in de Internationale Spectator 66 (2012), nr. 7/8: 371-375.

Literatuur:

- FIAN. *Land Grabbing in Kenya and Mozambique. A Report on Two Research Missions and a Human Rights Analysis of Land Grabbing*. FIAN. Heidelberg 2010.
- Cecilie Friis en Anette Reenberg. *Land Grab in Africa. Emerging Land System Drivers in a Teleconnected World*. GLP Report No. 1. GLP-IPO. Kopenhagen 2010.
- Harold Livingsage. *Responding to Land Grabbing and Promoting Responsible Investment in Agriculture*. Occasional paper International Fund for Agricultural Development (IFAD). Rome 2010.
- Oakland Institute. *Understanding Land Investment Deals in Africa*. Oakland Institute. Oakland, CA 2011.

Externe links

Het in dit artikel genoemde rapport van het Oakland Institute is te vinden op de site van het instituut: <http://media.oaklandinstitute.org/understanding-land-investment-deals-africa-ethiopia>

Op de site van de Land Academy for Equitable and Sustainable Development is veel aanvullend materiaal te vinden: www.landgovernance.org/

De Land Matrix is een openbare database met up to date gegevens over landdeals over de hele wereld: <http://landportal.info/landmatrix>

Een interview met VN-rapporteur Olivier De Schutter over de relatie tussen landbouw en honger in de wereld:

www.youtube.com/watch?v=rcV346OaBfI

De tekst van de vrijwillige richtlijnen van de FAO over responsible governance of tenure is te vinden op de site van de FAO: www.fao.org/nr/tenure/voluntary-guidelines/en/